

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

SUSBİD

Journal of Social Sciences Institute

YIL: 2022

CİLT: 10

SAYI: 1

Makale Adı /Article Name

ORTA ÇAĞ ORTA AVRASYA GÖÇEBELERİ
ARASINDA DEĞİŞEN TÜRK KİMLİĞİ
ALGILARI¹²

CHANGING PERCEPTIONS OF TÜRK
IDENTITY AMONG THE MEDIEVAL
NOMADS OF CENTRAL EURASIA

Yazar

István ZİMONYI

Çeviren

Berk KAYA

Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı lisansüstü öğrencisi, e
berkkaya.28@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7443-6910

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Çeviri

Gönderim Tarihi: 15 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 22 Mayıs 2022

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2022

Kaynak Gösterme

Zimonyi, I. (2022). Orta Çağ Orta Avrasya Göçebeleri Arasında Değişen Türk Kimliği Algıları,
Çev. Berk Kaya, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), s.114-122.

DOI: 10.53586/susbid.1090524

Not: Yazar bu çalışmada Etik İznine gerek olmadığını beyan etmiştir.

¹ Bu makale I. Zimonyi'nin Türk Devlet Teşkilatı Olarak Erken Orta Çağda Bodun İle El Kavramı (Korkmaz: 2021) araştırmasındaki Türk kimliği alanında yapılmış ilk kavramsal bulguları genişletmesi amacıyla Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmanın İngilizce aslında yer alan dipnot ve açıklamalarla birlikte kaynakça formatı müdahale edilmeden aktarılmıştır. Gerekli yerlerde ayrıca dipnotlarla "(çev)" ibaresiyle açıklama yapılmıştır.

² Eötvös Loránd Üniversitesi & Szeged Üniversitesi & Macar Bilimler Akademisi & İpek Yolu Araştırmaları Grubu. İngilizce makalenin yayımlandığı yer: Zimonyi, I. (2018). Changing Perceptions of Türk Identity Among the Medieval Nomads of Central Eurasia. *Studia Orientalia Electronica*, 6, 79–89.

Öz

Türk Kağanlığı ve Türk milleti kavramları 19. yüzyılın sonundan itibaren Avrasya'da Türkçe konuşan halklar arasında modern bir ulus inşası sürecinde kullanılmaya başlamıştır. Adın tarihsel önemine bugün Türkiye ülkesi, 1920'lerde Orta Asya'da bir Türk Cumhuriyeti planı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan son dönem Kazak (Tatar) tarihçiliği örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada, Türk Kağanlığı döneminde (6-8. yüzyıllar) Türk kelimesinin ifade ettiği anlamlar üzerine odaklanılmaktadır. Türk kelimesinin ilk anlamı, bir etnik topluluk veya milliyet yani genler modelinin kullanımıyla tanımlanan, yüzyıllarca istikrarlı bir siyasi çatı altında yer alan ve toplumun çoğunluğunun ortak bir köken, dil, gelenek ve hukuku paylaştığı bir göçebe kabile birliğidir. Türk adının ikinci kullanımı siyasiydir. Türk Kağanı'nın gücüne tabi tüm halkları ifade eder. Türk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra, Avrasya bozkır tarihindeki siyasi istikrar eksikliği nedeniyle her iki anlam ortadan kalkmış ve Orta Çağ'dan itibaren etnik açıdan bir sürekliliğin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak, Türk kimliği, dil toplulukları, anonim bir kahraman üzerine ortaya çıkan İslami efsaneler ve yerleşik hayatın karşısında yer alan göçebe yaşam tarzı ile parçalar halinde hayatta kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Tarihi, Türk İmparatorluğu, Türk, Ulusal Kimlik

Abstract

The Türk Khaganate and the ethnonym Türk have been used in modern nation-building processes among the Turkic-speaking peoples of Eurasia since the end of the nineteenth century. The historical importance of the name is exemplified by the country of Turkey today, the plan for a Turkic Republic in Central Asia in the 1920s, and the latest Kazak (Tatar) historiography after the fall of the Soviet Union. The study focuses on the meanings of Türk in the period of the Türk Khaganate (6th–8th centuries). Its first denotation is for an ethnic community or nationality, that is, a nomadic tribal confederation defined by use of the model of gens, including a common origin, language, and traditions with centuries of a stable political framework and the majority of society sharing common law. The second aspect of the usage of the term Türk, being political, referred to all peoples subject to the power of the Türk Khagan. After the fall of the Türk Khaganate, both meanings faded away due to the lack of political stability in the history of the Eurasian steppe, revealing an absence of ethnic continuity from the Middle Ages. However, fragments of Türk identity may have survived in the forms of language community, the Islamic legend of descent from an eponymous hero, and a nomadic way of life opposed to the territorial principles of settled civilisations.

Keywords: Medieval History, Turkish Empire, Turk, National Identity

"Türk" terimi, çeşitli çalışma disiplinlerinde incelenebilecek kimlikleri tanımlayan birden çok çağrışıma sahiptir. Kelimenin farklı dönemlerde ifade ettiği anlamları ve bunların Türk kimliği ile arasındaki ilişkiyi belirleyerek tüm soru tarihsel bir bağlamda incelenebilir. "Türk" teriminin modern bir ulusu ifade ettiğini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine Türkiye'nin doğusuyla bağlantılı olduğunu biliyorum (Azarian 2011, 72-82). 1920'li yıllarda Sovyet ulusal politikasına paralel olarak Orta Asya'da bir Türk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yaratma girişimi daha vardı; bu girişim başarısız oldu ve bunun yerine Türkçe konuşan birçok ulus devleti kuruldu (Ubiria, 2016). 1991'de Sovyetler Birliğinin yıkılışından sonra, Türkçe konuşan beş bağımsız ulus devlet vardı: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan. Rusya Federasyonu ise yedisi Türkçe konuşan olmak üzere 22 cumhuriyette meydana geldi: Altay, Başkurdistan, Çuvaşistan, Hakasya, Saha (Yakutistan), Tataristan ve Tuva. Bunlarla birlikte biri Türkçe konuşan (Balkar ve Karaçay) olmak üzere iki farklı etnik unsurdan oluşan iki cumhuriyet vardır: Kabarday-Balkar ve Karaçay-Çerkesya.

Bu yeni ulus cumhuriyetlerin inşa süreçleri Türklük fikriyle yakından bağlantılıdır. Önde gelen Kazak tarihçilerine göre (Baipakov et al. 1997, 312-348) Kazak Hanlığı, 1460'larda Janibek ve Kerei Kağan tarafından kurulmuştur. On altıncı yüzyılın ortalarında üç parçaya bölünmüş ve daha sonra Rus çarları tarafından fethedilmiştir. Böylece, Kazak Hanlığı ve onun halefleri modern Kazak ulusunun etnik ve siyasi temeli olarak kabul edilmiştir. Ancak Kazak geçmişini daha erken dönemlere götüren fikirler de vardır. Örneğin; Bulat Kumekov, modern Kazak ulusunun oluşumunda Kıpçakların ve Kimek Kağanlığı'nın önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır (Kumekov 2013, 10-17). Son olarak, Batı Türk Kağanlığı'nın topraklarının modern Kazakistan'ı içermesi ve Kimek Hanlığı'nın onun halefi devlet olması dolayısıyla Türk Kağanlığı'nın da Kazak geçmişinin bir parçası olduğu söylenebilir. 2013 yılında Astana'da Batı Türk Kağanlığı'nın bir atlası yayınlanmıştır. (Dosymbaeva ve Zholdasbekov, 2013).

Tataristan ile ilgili güncel tarih yazımlarında yukarıdaki çıkarımlara paralel bir olgu vardır. Modern Tatar ulus kavramının etnik oluşumu tarihinde üç temel kavram ortaya çıkmıştır: Bulgar-Tatar, Tatar-Moğol ve Türk-Tatar. Birincisi Volga Bulgarları'nın baskın rolünü vurgularken, ikincisi Moğol döneminde (13-15. yüzyıllar) Tatar halkının etnik kökenindeki Tatar-Moğol unsurlarına dikkat çekmektedir. Türk-Tatar kavramı, etnik unsur ve devlet geleneklerini Türk Kağanlığına kadar götürür ve Orta Çağ Tatar ulusunun oluşum sürecini iki döneme ayırır: temel etnik bileşenlerin oluşumu (6-13. yüzyıllar) ve gelişen birleşik Tatar ulus-devlet topluluğu (13-15. yüzyıllar) (Ishakov ve Izmaylov, 2000). Tataristan'ın resmi tarihi hakkında yakın zamanda yedi cilt halinde bir çalışma yayınlanmıştır; ilk cilt, merhum Sergei Klyashtorny tarafından yazılan Türk Kağanlığı hakkında uzun bir bölüm içermektedir (2002, 218-267).

Sincan'daki Uygur ulusu hakkında ise tam tersi bir görüş bulunmaktadır. Uygurlar, Türk Kağanlığı'nı yenerek Uygur Kağanlığı'nı kurdukları İkinci Türk Kağanlığı (680-742) döneminde göçebe kabile beylikler birliğinden biriydi. 840 yılında Kırgız göçebelere Uygur egemenliğine son verdiğinde Uygurlar dağılmış, bir kolu Güneybatıya taşınarak Çinliler tarafından asimile edilmiş, ikinci kolu Kansu²'ya göç ederek Sarı Uygurların ataları olmuş ve üçüncüsü Tarım Havzası³'nin yaşama elverişli bölgelerine yerleştikten sonra burada tarım ve ticaret ile uğraşarak Koço Uygur şehir devletini (850-1250) kurmuştur. Burada zamanla Manihaizm'e olan inançlarını kaybederek Budizm'e inanmaya başladılar. Ayrıca gelişmiş bir uygarlık oldukları için de yazı dilleri Moğollar tarafından benimsenmiştir. Onuncu yüzyılda İslam dini Tarım Havzası'nın batı ucunda yayılmaya başlamış ancak Uygurlar, Türkçe konuşan halkların asimile oluşuyla birlikte Uygur adının ve kimliğinin kaybolduğu on beşinci yüzyıla kadar direnebilmiştir.

Tarım Havzası'nda yaşayan Türkçe konuşan yerleşik Müslüman halklar için "Uygur" kavramının kullanılması Çinli yetkililer tarafından kabul edilen ve 1920'li yıllarda Sovyet uzmanlarının ortaya attığı bir fikirdir. Modern Uygur ulus kavramı ise ilerleyen yıllarda kitle iletişim araçları ve eğitim-öğretim yoluyla yaratılmıştır. Ancak, Tarım Havzası'nda yaşayan ve Türkçe konuşan grupların kimliği Uygur adını

¹ Kazakistan'ın başkenti, şimdiki adıyla Nur-Sultan şehri (çev.).

² Çin sınırları içerisinde yer alan bir eyalet (çev.).

³ Çin'in batısında Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde yer alan büyük bir havzadır (çev.).

almadan önce yaşadıkları yerlerle bağlantılıydı. Örneğin bu gruplar 1920'lerde kendilerini Kaşgarlı, Turfanlı ve Hotanlı olarak adlandırdılar. Modern Uygur ulus kavramının ortaya çıkışı bu nedenle üç önemli faktörle bağlantılı olmuştur: Çin'den ayırt edici özellikleri olarak İslam ve Türk dili, diğer Türkçe konuşan göçebelere farklı olarak ise tarımsal üretim (Gladney 1990, 1-28).

Sibirya'da Türkçe konuşan halklar arasında farklı yabancı milletler bulunmaktadır. Polonyalı Türkolog Marzanna Pomorska'nın 2004 yılında Türk Orta Çulımca lehçesinde isim oluşumu üzerine yayınladığı monografinin girişinde "Çulım" kavramıyla ayrı bir etnik grubun veya Türk dilinin ifade edilip edilmediği tartışılmaktadır. Her şeyden önce yazar, üç Türk lehçesini orta Çulım, düşük Çulım ve Küerik adlarıyla sınıflandırmaktadır. "Çulım Türkçesi" kavramı, bağımsız bir dil oluşturamadığı için edebi bir dil anlamına gelmez; yerel iletişim araçları ve okullarda bu dilin öğretilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu üç dilin hiçbirinin bir yazılı metni yoktur. Bu nedenle, Çulım Türkçesi geleneksel ortak özellikleri paylaşan üç lehçenin ortak adıdır. Ancak Orta ve Alt Çulım Türkçesi lehçelerinin genetik olarak farklı olması yanıltıcıdır. Sonuç olarak, bu üç lehçenin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Pomorska, iki yerel dilbilimci tarafından toplanan materyallerden lehçeyi belirleyemediğinde "Çulım" terimini kullandığını da ekliyor. Öyleyse, bu kavramın dil bilimciler tarafından üretilmiş tipik teknik bir dilbilimi terimi olduğu söylenebilir.

Bu adın halkın ulusal kimliği olarak kullanımına gelince, ilk kez on sekizinci yüzyılın başlarında "Çulım Türkleri" ya da "Çulım Tatarları" olarak kullanılmış ve Çulım nehir vadisinde yaşayan Türkçe konuşan bir topluluk oldukları belirlenmiştir. O dönemde Çulım bölgesinde Türkçe konuşan gruplar arasında Rus yönetimi tarafından oluşturulan vergi ödeyen bölgesel birimler (vergi komünleri) ile geleneksel geniş aile ve klanlar olmak üzere iki grup hakimdir. Bu topluluklar, 1720'lerde Tobolsk'ta ikamet eden Metropolit'lerin yönetimi altında Hristiyan topluluklarına dönüştürülmüştür. Ancak 1990'ların sonunda Türkçe konuşan topluluklar arasında aile ve klan bağları önemini yitirmiştir. Çulım olarak bilinen Türk topluluğu, etnografik ve dilsel tanımlamalarda millet ve dil olarak karşımıza çıkmaktayken, bağımsız bir idari siyasi çerçevenin, özerkliğin, ortak dilin ve ortak edebiyatın olmayışı ve Ruslaştırmanın hızlanması, "Çulım Türk" teriminin ne bir etnik grup / milliyet ne de bir Türk dili anlamına gelmediğini kanıtlamaktadır (Pomorska, 2004).

Modern millet ve milliyetlerin veya etnik toplulukların modernleşmeden önce farklı kavramlar olduğu açıktır; ikincisi ulusların inşasında kullanılır.⁵ Anthony Smith, modern ulus kavramı ile modernleşme öncesi dönemdeki etnik grup arasındaki kavramsal farklılıkları ele almaya çalışmıştır. Onun millet tanımı şudur: "Ortak ve ayırt edici kültür unsurlarına, birleşik bir ekonomik sisteme, tüm üyeler için vatandaşlık haklarına, ortak deneyimlerden doğan bir dayanışma duygusuna sahip ve ortak bir toprakta yaşayan bir insan grubu" (Smith 1998, 188). Bununla birlikte, etnik topluluklar "ortak ata mitleri, tarihleri ve kültürleri olan, belirli bir bölgeyle bir ilişkisi olan ve bir dayanışma duygusuna sahip insan toplulukları olarak adlandırılır" (Smith 1998, 191). İki tanım arasında ekonomik ve vatandaşlık hakları açısından farklılıklar bulunmaktadır. Smith, ulusların kurumsal ve kültürel boyutlarını daha da eski modern öncesi insan topluluklarıyla karşılaştırmak için bir yöntem ortaya çıkardı ve bu yöntemle şu altı ana kültürel kurumu inceledi: devlet, bölge / vatan, dil, din, tarih, ayinler ve törenler (Smith 1998, 226-227).

Millet ile ilgili daha ayrıntılı bir tanım Jenő Szűcs' ün (1981, 190) teorisinde yer alır:

"Milliyet", tıpkı 'toplum' kavramı gibi daha önceki dönemlerde ve yapılarda bu üç kavram arasında bağlantı olmadan kullanılan, egemen bir siyasi topluluk veya siyasi bir sadakat anlamına gelen oldukça eski bir tarihi kavramdır. Burada yeni olan şey, on sekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan bu üç kategorinin, yani ulusun birbiriyle kaynaşması ve birbiriyle işlevsel bağlantısıdır. "Milliyet" kavramı, fiziki bir birliktelikten çok ortak bir tarihsel geçmiş ve köken paydasında birleşen (biz duygusuna sahip) bir insan grubunu belirtir. Ortak bir kökene olan inanç, gerçek bir kan bağı ilişkisinden daha çok bir grup veya topluluğu

⁴ Ortadokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden din adamı (çev.).

⁵ Hobsbawm (1983:1-14), "icat edilmiş gelenek" özel terimini kullanarak modern ulus inşa eden seçkinler tarafından geçmişin yeniden inşasına dikkat çekmiştir.

hayali olarak kavrayan en önemli öznedir. Bir topluluğun diğer temel birleştirici faktörleri ise ortak bir dil ve kültürdür. Tüm bu unsurlara sahip olan bir grup, uzun bir yapay uyum süreciyle birlikte kalıcı bir siyasi oluşum şeklini alabilir. (Szűcs 1981, 180-181, 233-235, n. 22-24).

Szűcs'e göre, modern öncesi milliyet, etnik milletler, taşralı veya bölgesel milliyetler⁶ ve Orta Çağ milliyeti⁷ gibi farklı biçimlere sahiptir. Milliyet kavramının kendisi milletlerin ayrılmaz bir parçası olduğundan ayrıca siyasi birimler, aynı dili konuşan veya benzer ve aynı kültürle sahip gruplar gibi modern öncesi kimlikler bir etnik unsur ile adlandırıldığından, çağdaş düşünce tarzımız bu birimleri veya grupları millet anlayışımıza göre modellemektedir. Bu birimlerde veya gruplarda milliyeti keşfederiz, bu da onları "millet" terimi tarihinin ayrılmaz bir parçası yapar. Böyle bir paradoksa dikkat çeken Susan Reynolds (1984, 250-253) geriye dönük bir model kullanırken, Szűcs (1981, 11-160) bunu ulusal bir bakış açısıyla yazılmış tarih olarak tanımlamaktadır.

Orta Çağ topluluklarıyla ilgili olarak, erken Orta Çağ döneminde Almanca ve Slavca konuşan toplulukların oluşumu hakkında kullanılan ve Latin kaynaklarında *gens* olarak bilinen model kabul edilmektedir. Bu yüzden "gentilizm" kavramı bu yöntem için uygundur. Etnik ve siyasi bir birliğe sahip olarak tanımlanan bu toplulukların içerisinde yüz binden daha fazla insan yer almaktadır. Böyle bir topluluğun oluşması için aşağıda yer alan koşullar gereklidir.

- 1) Ortak bir dil ve kültüre sahip ortak bir atadan gelen büyük, homojen, kan bağı olan bir topluluktur. Bu kan bağı gerçek değil hayalidir. Yazılı kaynaklarda yer alan köken mitleri ortak bir kökene olan inanç duygusunu geliştirmektedir.
- 2) Grup, güçlü bir monarşi yönetimi altında siyasi olarak örgütlenmiştir. Yalnızca iki veya üç yüz yıldır var olan istikrarlı bir siyasi gelenek, dilsel ve kültürel bir birliktelik oluşturmuş olabilir. Yalnızca böyle bir konum, farklı alt gruplar arasında ortak bir kökene olan inancı yayabilir.
- 3) Sosyal açıdan, topluluk sınıflara ayrılmıştır, ancak bireylerin çoğu aynı gelenek ve yasaları paylaşır. Akıllarındaki belirleyici grup unsurları, ortak bir kökene olan inanç dışında ortak hukuk, gelenek, din ve tüm bunların ana çatısı olan ortak bir dildir. Bu model ortak bir kökene, geleneğe ve dile dayalı etnik bir bilinç, siyasi iktidara bağlılıkla birlikte özgür ve ortak hukuk bilinciyle örtüştüğünde geçerlidir.⁸

İşte bu teorik model bize yeni bir çalışma fikri sunuyor: "Türk" kavramının modern öncesi dönemlerdeki anlamını incelemek. Bu çalışmanın başlangıç noktası Orhun Yazıtları'nın incelenmesi olabilir. Ancak eski ve Orta Türkçe metinleriyle birlikte Çin, Müslüman ve Batı (Yunan ve Latin) kaynakları da Türk kavramıyla⁹ ilgili bilgiler sunacaktır.

Gentilizm bağlamında bu çalışma ilk olarak Türk ve Uygur Kağanlığı'nın Runik yazıtlarındaki *Türk* milleti kavramı üzerine odaklanmaktadır.¹⁰ Runik yazıtlarda en sık kullanılan bileşen *Türk bodun* dur (Tekin 1968, 387-388), *bodun* kelimesi modern öncesi dönemde milliyetin veya etnik topluluğun adıdır (Zimonyi 2003, 57-79).¹¹ Çin kaynaklarında Türk kavramıyla ilgili yer alan efsanelere göre "Türk bodun", ortak bir gelenek, yasa ve dile sahip, kan bağı olan bir topluluk olmalıdır. (Sinor 1982, 223-257). Dişi bir kurdun soyundan gelen Türk adında bir kahraman her iki anlatının da ortak özelliğidir. On-on birinci yüzyıllar da

⁶ Szűcs (1981:100-106) bunu ortak ata düşüncesinden topluluğun üyelerinin aynı yerde doğmuş olduğu fikrine dönüştüğü şeklinde tanımlamıştır. Bu yeni kimlik, istikrarlı bir siyasi çerçeve altında da ortaya çıkabilir.

⁷ Orta Çağ milliyeti Avrupa'da 13. yüzyılda mülkiyetin oluşumuyla bağlantılıdır. *Pars pro toto* yöntemini kullanan soylular, toplumun çoğunluğunu (yani köylülüğü) dışlayarak kendilerini milliyet kavramıyla özdeşleştirdiler (Szűcs 1981:161-243).

⁸ Burada Szűcs (1992), Wenskus 1961'in sentezini kullanmıştır.

⁹ Türk terimiyle ilgili yayınların listesi için bakınız Golden 2008 / 2009: 73-112; Golden 2015: 503-555; Vásáry 2016: 537-543; Frye & Sayili 1943: 194-207; Haarmann 1988: 175-196; Frenkel 2005: 201-241; Shukurov 2012: 273-296; Zimonyi 2001: 201-212; and Lee 2016: 101-132.

¹⁰ Türk Kağanlığı Yazıtları: Köl İç Çor (720-725), Ongin (732), Tonyukuk (726), Kül Tigin (732), Bilge Kağan (735); Uygur Kağanlığı Yazıtları: Tez (750), Taryat (752/753), Şine-Usu (759). Son baskısı Berta 2004'te bulunabilir, ayrıca bkz: Tekin 1968: 257-290.

¹¹ Türk devlet teşkilatında bodun ve el kavramı hakkında: "Türk Devlet Teşkilatı Olarak Erken Orta Çağda Bodun ile El Kavramı". Çev., Mehmet Akif Korkmaz. Dil ve Edebiyat Araştırmaları (2021): 481-507 bakılabilir (çev.).

Türk Kağanlığı'na mensup Türkçe konuşan ve İslam'ı kabul eden halklar arasında ortak ata fikrinin kendi adını taşıyan bir kahraman aracılığıyla başka bir biçimde varlığını sürdürdüğünü belirtmekte fayda var. Müslümanlar İslam anlayışını takip ederek insanları İncil-Kur'an şecere sistemine göre sınıflandırmış ve atalarının Nuh'un oğullarından isimsiz bir kahraman olduğu fikrini benimsemişlerdir. Örneğin, Türkler hakkında Farsça bir bölüm yazan Gardîzî (1050-1052), Yafes'in Türk'ün atası olduğunu, Oğuz, Karluk ve Hazar soyundan geldiğini ifade etmiştir. Türklerin fiziksel yapıları ve hırçın davranışları, ataları Yafes'in iyileşmek için karınca yumurtası yemesi ve kurt sütü içmesi anlatısıyla ilişkilendirilmektedir (Martinez 1982, 116-118). Kâşgarlı Mahmud, 1077 yılında tamamladığı *Dîvân-ı Lügâti't-Türk* adlı eserinde Türk kavminin kökeninin Nuh'un oğlu Yasef'in soyundan gelen yirmi kabileden oluştuğunu ifade etmektedir. Soy ağacı modeli, bu halkları ifade etmek için ortaya atılmıştır. Kâşgarlı Mahmud, Türklüğün temel ölçütünü, bölgesel farklılıklara ve lehçelere ait olan Türk dili olarak konumlandırmıştır (Kaşgarlı, 1982).

Topluluk arasındaki diğer kan bağı yazıtlarda yer alan '*türk bodunug ölüreyin uruğsıratayin*' (KT D10 = BK 09) 'Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim' (Clauson 1972, 220) ve '*iniygünüm oğlanum birki uğuşum bodunum*' (KT G1 = BK K1) 'erkek kardeşlerim, oğullarım, birleşik boyum ve halkım' ifadelerinde görülmektedir (Clauson 1972: 96). Bir etnik ismin ünü ve itibarı da "biz bilincinde" önemli bir unsur olarak karşımıza *türk bodun ati küsü* (KT D 25-26= BK 020-22) 'Türk halkının adı sanı' ifadesiyle çıkmaktadır (Clauson 1972, 32).

Gentilizmin ikinci temel özelliği, geleneksel hukuk, dini ritüeller, yaşam tarzı, giyim vb. parametreleri içeren ortak bir kültüre sahip olmaktır. Türk halkının sosyal hayatını düzenleyen ana unsur olarak 'örf, adet ve yazılı olmayan kanunlar'ın yer aldığı *Türk törüsü* (Clauson 1972, 531) benimsenmiştir.

Türk begler bodun 'Türk beyleri [üst sınıf] ve halk' tanımı ile *Türk bodun* kavramının benzer şekilde kullanılması toplum içinde sosyal bir sınıf ayrımı var olsa bile geleneksel hukukun toplumun her iki katmanı içinde ortak olduğunu göstermektedir.

Türkler arasında *türk tanrısı*, *türk ıduk yiri subı* 'Türk tanrısı, Türklerin kutsal bölgesi' şeklinde yer alan ifadelerde dini sembollere göndermeler vardır (Clauson 1972, 783). Tanrı terimi 'gök' anlamına gelir, ancak göçebeler arasında Tanrı dini bir anlam kazanmıştır. Daha sonra Budist, Manihaist ve Müslümanların metinlerinde yaratıcı anlamında kullanılmıştır (Clauson 1972, 523). Göçebe toplumlar siyasi bir devlet kurduğunda yöneticisi gücünü gök tanrıdan aldığına inanılan kağan olurdu.

Müslüman ve Yunan kaynaklarında "Türk" terimi hayat tarzlarıyla ilişkili olarak Avrasya bozkırlarının göçebe halklarını ifade etmektedir (Vásáry 2016, 540, Shukurov 2012, 283-286). Göçebelerin Avrasya'nın kaderini belirleyen imparatorluklar yarattığı Orta Çağ'da Avrasya'nın bozkır kuşağı, aynı yaşam ve kültürü temsil etmektedir. Milattan önce ikinci yüzyılda Hiung-nu göçebe topluluğu tarafından kurulan ilk göçebe imparatorluğundan sonra Türkler, Moğolistan'dan Kırım'a kadar geniş bir göçebe imparatorluğu kurmuştur. Türk İmparatorluğunu Uygurlar, Hazarlar, Karluklar, Kırgızlar ve Kimeklerin halef devletleri izlemiştir. Son olarak Moğollar on üçüncü yüzyılda yerleşik komşu toplumlar dahil olmak üzere, Avrasya bozkırlarındaki tüm toplulukları tek bir yönetim altında birleştirmişlerdir. Ancak Moğollar tarafından yönetilen bozkır bölgesinin nüfusunun çoğunluğu Türkçe konuşan topluluklardan oluşuyor ve Avrasya bozkırlarındaki göçebe yaşam tarzı yayılarak özerk bir sosyo-ekonomik ve politik sistem oluşturuyordu. İslam ve Batı kaynaklarında geleneksel bozkır göçebelere olarak kabul edilen Türklerin Runik yazıtlarında buna dair herhangi bir belirti olmamasına rağmen bu çağrışımın Türk Kağanlığı içerisinde oluşmuş olması muhtemeldir. Türk Kağanlığının yıkılışından sonra, Türk kavramı Müslümanlık ile ilişkilendirilmeye başlandı ve on birinci yüzyılda Doğu Avrupa'daki bozkır göçebelere Türk olarak adlandırıldı. Böylece bozkır bölgesinin göçebesi anlamına gelen "Türk" terimi Türk Kağanlığının dağılmasından sonra temel etnik anlamını yitirdi. Türk kavramının ilerleyen yıllardaki kullanımı tıpkı 1948 ve 1989 yılları arasında Estonya ve Macaristan'ın sosyal ve siyasi sistemlerinin Sovyet modeliyle aynı olması ve Sovyetler Birliği'nin Rusya tarafından yönetiliyor olması nedeniyle Rus halkıymış gibi anılması kadar saçma olacaktır.

Gentilizm modelinde dil üçüncü temel unsurdur ancak bu bir önkoşul değil; iletişim araçlarının (ortak dilin) homojenleştirilmesini sağlayacak bir birliği (*bodun*) yaratabilmek için gerekli olan uzun süreli bir

sürecin sonucudur. Bu bağlamda Türk Kağanlığının ilk edebi dilinin sekizinci yüzyılın ilk yıllarında Orhon Türkçesi yazıtlarına ait olması tesadüf değildir.

Türk dillerinin tarihine geldiğimizde Eski Türkçe dönemi, Türk metinlerinin esas olarak Runik, Uygur ve Arap harfleriyle kaydedildiği sekiz ve on üçüncü yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Budizm ve İslam'a geçişle birlikte Uygur ve Arap harflerinin kullanıldığı dönem Eski Doğu Türkçesi olarak da adlandırılır. Ancak yeniden inşasında Macarcadaki erken dönem 400 Türkçe kelimenin kullanılabilirdiği Eski Batı Türkçesi'nin günümüze ulaşan yazılı kaynakları bulunmamaktadır (Rona-Tas ve Berta 2011, vii, 20-22).

Türk dilleri temel olarak Ortak Türkçe ve Çuvaş tipi Türkçe dilleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Eski Batı Türkçesi, Volga Bulgarcası ve modern Çuvaşça Çuvaş tipi Türkçeyi temsil eder; ancak Çuvaşça, Volga Bulgarcasının doğrudan bir devamı olarak kabul edilemez. Ortak Türk dilleri İç Asya veya Türkçe (Uygur, Özbek); Güney Batı veya Oğuz (Türkçe, Azerbaycan, Türkmen); Kuzey-Batı veya Kıpçak (Tatar, Başkurt, Kazak, Nogay, Kırgız); ve Sibiry (Altay, Hakas, Tuva, Yakut) şeklinde ana gruplara ayrılır (Johanson 1998, 81-125).

Dilbilimciler, Orhun Türkçesi yazıtlarında kullanılan dilin herhangi bir Orta Türkçe veya modern Türk diliyle doğrudan bağlantılı olamayacağını vurgulamaktadır (Johanson 1998, 85). Bu durum Türk dilleri soy ağacını incelerken, modern dilbilimde dilleri karşılaştırmak için kullanılan üç temel yöntemden biri olan bilimsel teorik modeli kullanabileceğimizi göstermektedir. Diğerleri ise diller arası etkileşimlerle ilgilenen ve dillerin evrensel özelliklerini ele alan tipoloji yöntemleridir. Tümü karşılaştırmalı dil biliminde kabul gören bu üç teorik yaklaşım aynı zamanda eş değerdir (Bakro-Nagy 2014, 193-198). Farklı Türk dilleri arasında yoğun etkileşimlerin olduğu iyi bilinmektedir (örneğin Çuvaş-Tatar temasları, her iki dilde de bulunan ve her iki yöne giden alıntı kelimelerle görülebilir) (Agyagasi 2012, 21-37). Türkçe'nin İngilizcede karşılığı Türkiye'de konuşulan dil anlamına gelse de Türkçe'nin bir dil ailesini ifade ettiğini söylemekte fayda var.

Günümüzdeki en yaygın görüşe göre Türk dillerinin oluşumu, ancak Türk halklarının var olması durumunda ortaya çıkmış olmalıdır. Bu bağlamda çoğu tarihçi Türk dili ve Türk halkının yaşıt olduğunu varsaymaktadır. Bununla birlikte birçok dilbilimci, bir dilin tarihi ile bir halkın tarihinin iki farklı kavram olduğu gerçeğinin altını çizerek kimliklerin metodolojik olarak sorgulanabilir olduğunu belirtmektedir (Rona-Tas 1999, 5-15). Farklı bilimsel alanlardaki terminolojilerin karıştırılması da daha ciddi problemlere yol açmaktadır. Bunların arasında en çok görüleni muhtemelen dilsel bir alanın etnik bir alanın yerini almasıdır. Alman Etnolog Wilhelm Mühlmann'a göre dil bilimcilerin hatası, Hint-Avrupa dilleri hakkında değil, Hint-Avrupa halkları hakkında konuşmalarıdır. Yani dilsel bir topluluk asla sosyolojik anlamda bir topluluk değildir; o sadece aynı dili konuşan bir grup ve istatistiksel bir kümedir. Bu durum sadece Hint-Avrupa dil ailesi gibi kapsayıcı bir grup için değil aynı zamanda Almanlar, Keltler, Slavlar vb. gibi alt dil grupları içinde geçerlidir. Mühlmann'a göre (1985, 15-16):

İnsan kavramı köken araştırmalarından çıkarılmalıdır. Terminoloji birbirinden bağımsız değildir ve yanlış bir terminoloji farkında olmadan yanlış düşüncelere yol açar. Tıpkı eskiden dilsel ve fiziksel antropolojik öğelerin birbirine karıştırılması gibi dil bilimsel ve etnik öğelerin birbirlerine karıştırılarak çalışılması bilimsel olarak mümkün değildir.

Ayrıca, dilsel yakınlık sağlam temellere dayandırılarak iyi tanımlanmış bir kavram olmasına rağmen, halklar arasındaki ilişkilerin veya yakınlıkların tarihsel bir yöntem içerisinde tanımlanmasının bir kurgu olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, daha küçük topluluklar arasındaki akrabalıklar açıklanabilirken daha büyük gruplar veya beylikler içerisindeki akrabalıkların açıklanmasının daha zor veya hayali olacağını söylemek mümkündür. Bunlar aslında hayali bir birlikteliktir. Bu durumda halkların yakınlığı söz konusu olduğunda gruplar arasında hayali bir akrabalık yaratılır. Bu yüzden halkların yakınlığından daha çok ilgili dilleri konuşan halklardan bahsedebiliriz. Başkurt, Başkurt'un bir "Türk halkı" değil "Türk dili konuşan bir halk" olduğu anlamına gelir. Bu bağlamda problemin ana kaynağı Türk halkları kavramının Türk dillerini konuşan halklar ifadesinden yanlış bir biçimde türetilmesidir. Burada kullanılacak doğru terim

"Türkçe konuşan halklar" olmalıdır. Bu durum Hint-Avrupalılar ve Fin-Ugorlar gibi diğer gruplar içinde geçerlidir.

"Türk bodun", ortak bir ataya, kültüre (âdetler, geleneksel hukuk kuralları ve yaşam tarzı) ve ortak bir dilin olduğu temel tür özelliklerine sahiptir. Toplum içerisinde sosyal sınıflaşma var olsa bile tüm bu aidiyet her insan için geçerli olmuştur. Fakat aynı zamanda "Türk bodun" beylikler birliğinden oluşan siyasi bir topluluktur. Yönetici kabilenin etnik kökeni ile ilgili efsanelerin kabul görmesi, ortak bir dil birliği ve gruba özel bir kültürün oluşmasıyla tamamlanacak olan homojenleşme için siyasi oluşumun kalıcı hale gelmesi temel koşuldur. Runik yazıtlarda Türk beyliklerinin sayısı hakkında bir ifade yer almasa da *tokuz oguz* "Dokuz Oğuz", *uc garluk* 'Üç Karluk, *otuz tatar* 'Otuz Tatar' gibi sayılarla ifade edilen çeşitli etnik isim örnekleri yer almaktadır. Çin kaynaklarına göre, atlarında yer alan "kabile sembolleri" *tamga* lardan yola çıkarak 11 Doğu Türk kabilesi hakkında bilgi edinilebilir (Czegledy 1972, 275-281, Dobrovics 2004, 53-66).

Beylikler birliği olarak "Türk bodun" dört-beşinci yüzyıllar arasında kuruldu (Stark 2016, 2127-212) ve altıncı yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun yönetici ailesi (yani Türk Kağanlığı) haline geldi. Bu yeni siyasi topluluk özerk bir güç dolayısıyla bir imparatorluk haline geldi ve hükümdarlar *kağan* unvanını almaya başladı. Orhun Yazıtları'nda da bu durum bir *bodun*, ancak gücü doğrudan *Türk Tengri* 'Gök Tanrısı'ndan gelen bir hükümdara sahipse gerçek bir halk olur ve diğer beylikler Türk *kağanına* (türk kagan) tabidir. KT G3), kağan devleti Türk kanunlarına göre yöneten kişidir (*türk törüsü* KT D13) şeklinde yansıtılmaktadır. Böyle bir *bodun* 'halk', Türk Kağanlığı'nın diğer kabile konfederasyonları (bodun) olan *elsiratmis qağansratmis bodun* 'kağansız ve devletsiz insanlar'ın aksine, *ellig kağanlık bodun* 'kağanlı ve devletlidir. Türk halkı İkinci Türk Kağanlığı dönemine kadar Çin egemenliği (630-680) altında kalmıştır. Orhun Yazıtları, bir imparatorluk haline gelen halkların konumlarını ve kaderlerini belirleyebileceklerini söylemektedir. Böylece etnik anlamını yitiren "Türk" terimi, Türk *kağanı*, Türk Tanrısı ve Türk hukukuna tabi olan tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilerek siyasi bir anlamda kullanılmıştır. Türk İmparatorluğu ifadesi Uygur Kağanlığı'nın runik yazıtlarında, ancak Türk Kağanlığının düşüşünden sonra Taryat D5: *türk elin anta bulğadam, anta artatdum* 'Türklerin krallığını rahatsız ettim ve yok ettim' (Berta 2004: 249, 258); Şine Usu- D4: *türk kağan cak allig yıl olurmus türk elina altı otuz yasıma...* 'Türk Kağanı ben yirmi altı (739) yaşımıdayken tam elli yıl hüküm sürdü...' (Berta 2004, 282, 301) ifadeleriyle ortaya çıkmaktadır.

"Türk" terimi burada aynı zamanda Türk kağanının tebaasını ifade eden siyasi bir terime dönüşmüştür. Bu durum siyasi yapının en büyük hükümdarı olan kağanın tebaasının da siyasi olarak Türkler olduğunu göstermektedir. Bu durum Orhun Yazıtları'nda: *türgiş kağan türükümüz bodunumuz erti* (KT D18 = BK D16) 'Türgiş kağanı (ve halkı) bizim Türükümüz ve halkımızdı' (Tekin 1968, 266); *tokuz oguz kentü bodunumuz erti* (KT K4= BK D29) 'Dokuz-Oğuz halkı kendi halkımdı' (Tekin 1968, 270) ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Buradakine benzer durum Orta Çağ Avrupası'nda da çok yaygın olarak kullanılıyordu. *Genler monarşisi* kralın ülkesinde yaşayan tüm insanları kapsıyordu.

Sonuç olarak, ikinci Türk Kağanlığı döneminde "Türk" teriminin iki temel anlamı vardır: 1) "Türk bodun", etnik bir milliyet, ırk türü (ortak soy, kültür ve dil birliğiyle birlikte toplumun tüm sınıfı için geçerli olan adet ve yasalara bağlı siyasi istikrara sahip bir beylikler birliği) ve 2) Türk Kağanlığı (*Türk Devleti, ülkesi, kağan*), siyasi bir topluluk. Bir bireyin ortak bir kökene sahip olması siyasi olarak desteklenen etnik bir kimliğe (göçebe olma, Türkçe konuşma vb.) ve Türk kağanının bir tebaası olmasına da neden oluyordu. Dolayısıyla bir kimse Hitay *bodununa* ve Hitay etnik topluluğuna mensupsa, Moğolca konuşuyorsa Türk kağanının tebaası olduğu için siyasi anlamda da Türk'tür.

Türk Kağanlığının yıkılışından sonra, siyasi anlamda bir birliktelik kalmamıştır. "Türk bodun" kavramı beyliklerle birlikte belirli bir süre varlığını sürdürse bile beyliklerin dağılmasından sonra "Türk" kavramının dokuzuncu yüzyıldan itibaren herhangi bir etnik ve siyasi aidiyeti kalmamıştır. Bununla birlikte Türk kavramı bir köken adı olarak varlığını korumuştur. Kavramın ortak bir ata fikri geçerliliğini korurken göçebe yaşam tarzı da "Türk" kimliğiyle ilişkilendirilmiş ve İslami literatürde Kuran şecere

modelinin bir ögesi haline gelmiştir. Son olarak “Türk” terimi, tam anlamıyla bir Türk dil ailesi oluşana kadar birbirlerinin dillerini anlayarak konuşabilen insanları tanımlamak için kullanılıyordu.

20. yüzyılda Türkiye ve Türkçe konuşan Sovyet Cumhuriyetleri gibi halkların entelektüel seçkinleri ülkelerinde bölünmüş ve dağınık bir vaziyette yer alan Türk kimliğine sahip insanları modern bir Türk Milliyeti devleti çatısı altında birleştirmeye çalıştılar. Fakat tüm bunlarla birlikte Türk göçebe birliklerinin ortak bir köken, gelenek ve dil çatısı altında birleştirilebilmesi mümkünken Orta Çağ Avrasya tarihinden itibaren siyasi bir istikrarın sağlanamaması etnik birliğin devamının sağlanamamasında en büyük etken olmuştur.

KAYNAKÇA

Agyagási, K. (2012). Language Contact in the Volga-Kama Area. In: É. Kincses-Nagy & M. Biacsı (eds), Szeged Conference: Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics Held On August 20-22, 2010 in Szeged: 21-37. Szeged: Department of Altaic Studies.

Azarian, R. (2011). Nationalism in Turkey: Response to a Historical Necessity. *International Journal of Humanities and Social Science* 1(12): 72-82. <ijhssnet.com/view.php?u=http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_1_No_12_September_2011/11.pdf>.

Baapakov, K. M., Manash K. K., Bulat E. K., Klavdia A. P. (eds) (1997). *Istoriia Kazahstana s drevneyshyh vremen do nashih dnei v piati tomah, II* [The History of Kazakhstan from Earliest Times to Our Days in Five Volumes]. Almaty: Atamura.

Bakró-nagy, M. (2014). Módszerek a nyelvi őstörténet kutatásában: az ugor példa [Methods in the Study of Linguistic Prehistory: The Example of Ugric]. In: B. Sudár et al. (eds), *Magyar Őstörténet: Tudomány és hagyományörzés* [Hungarian Prehistory and Preservation of Traditions]: 193-198. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Berta, Á. (2004). Szavaimat jól halljátok... A türk és uygur rovásírásos emlékek kritikai kiadása [Listen to My Words... The Critical Edition of the Turk and Uyghur Runic Inscriptions]. Szeged: JATEPress.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Czeglédy, K. (1972). On the Numerical Composition of the Ancient Turkish Tribal Confederations. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 25: 275-281.

Dobrovics, M. (2004). Hatalom és törzsi rendszer a második türk kaganátusban [Power and Tribal Structure in the Second Türk Khaganate]. *Publicationes Universitatis Miskolciensis: Sectio Philosophica* 9(3): 53-66.

Dosymbaeva, A. ve Mirzatay Z. (2013). *Zapadnyi Tyurkskiy kaganat: Atlas* [Western Türk Khaganate: Map]. Astana: Service Map.

Frenkel, Y. (2005). The Turks of the Eurasian Steppes in Medieval Arabic Writing. In: R. Amitai & M. Biran (eds), *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*: 201-241. Leiden: Brill.

Frye, R. N. & Aydin M. S. (1943). Turks in the Middle East before the Saljuqs. *Journal of the American Oriental Society* 63(3): 194-207.

Gladney, D.C. (1990). The Ethnogenesis of the Uighurs. *Central Asian Survey* (9)1: 1-28.

Golden, P. B. (2008/2009). Ethnogenesis in the Tribal Zone: The Shaping of the Türks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 16: 73-112.

Golden, P. B. (2015). The Turkic World in Maḥmūd al-Kâšġarī. In: J. Bemmman et al. (eds), *The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium A.D.: Empires, Cities, Nomads and Farmers*: 503-555. Bonn: Bonn University Press.

- Haarmann, U. W. (1988). Ideology and History, Identity and Alterity: The Arab Image of the Turk from the Abbasids to Modern Egypt. *International Journal of Middle East Studies* 20(2): 175–196.
- Hobsbawm, Eric (1983). Introduction: Inventing Tradition. In: E. Hobsbawm & T. Ranger (eds), *The Invention of Traditions: 1–14*. Cambridge: CUP.
- Ishakov, D. M. ve Iskander L. I. (2000). Etnopoliticheskaya istoriya tatar v VI – pervoy chetverti XV vv [Ethnopolitical History of the Tatars in 6th – First Quarter of the 15th Centuries]. Kazan: Iman.
- Johanson, L. (1998). The History of Turkic. In: L. Johanson & É. Csató (eds), *The Turkic Languages: 81–125*. London: Routledge.
- Al-kāshgharī, M. (1982). *Compendium of the Turkic Dialects*. Ed. and tr. R. Dankoff in collaboration with J. Kelly. (Harvard University Sources of Oriental Languages and Literature: Turkish Sources VII) Cambridge: Harvard University Print.
- Klyashtornyi, S. (2002). Stepnaya imperiya tyurkov i ee nasledniki [The Steppe Empire of the Turks and its Successor States]. In: *Istoriya tatar s drevneyshyh vremen v semi tomah, I: Narody stepnoy Evrazii v drevnosti [The History of the Tatars since Ancient Times in Seven Volumes, I: Peoples of the Eurasian Steppe in Ancient Times]: 218–267*. Kazan: Ruhiyat.
- Kumekov, B.E. (2013). Kipchakovedenie: konceptual'noe nauchnoe napravlenie evraziyskogo masshtaba [Kipchak Studies: Conceptual and Scientific Tendencies from a Eurasian Perspective]. In: *The Collection of Materials: International Conference: The Kipchaks of Eurasia: History, Language and Written Records: 10–17*. Astana: Kazakstan Rspublikasy Medeniet zhane akparat ministrilgining Til komitet.
- Lee, J. (2016). The Historical Meaning of the Term Türk and the Nature of the Turkic Identity of the Chingisid and Timurid Elites. *Central Asiatic Journal* 159(1–2): 101–132.
- Martinez, A.P. (1982). Gardīzī's Two Chapters on the Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2: 109–217.
- Mühlmann, W.E. (1985). Ethnogenie und Ethnogenese: Theoretisch-ethnologische und ideologiekritische Studie. In: *Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften (ed.), Studien zur Ethnogenese: 9–27*. Opladen: Westdeutscher.
- Pomorska, M. (2004). *Middle Chulym Noun Formation*. Krakow: Księgarnia Akademicka.
- Reynolds, S. (1984). *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900–1300*. Oxford: Clarendon Press.
- Róna-tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*. Budapest: Central European University Press.
- Róna-Tas, A. ve Árpád B. (2011). *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Shukurov, R. (2012). The Byzantine Classification of the Turks: Archaization or Academic Traditionalism? In: N. Asutay-effenberg & F. Daim (eds), *Φιλοποτιον Spaziergang im kaiserlichen Garten: Schriften überByzanz und seien Nachbarn: Festschrift für Arne Effenberg zum 70. Geburtstag: 273–296*. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Sinor, D. (1982). The Legendary Origin of the Türks. In: E.V. Žygas & P. Voorheis (eds), *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas: 223–257*. Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. London: Routledge.
- Stark, S. (2016). Türk Khaganate. In: J.M. Mackenzie et al. (eds), *The Encyclopedia of Empire, IV: 2127–2142*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Szűcs, J. (1981). *Nation und Geschichte: Studien*. Budapest: Corvina Kiadó.

Szűcs, J. (1992). A magyar nemzeti tudat kialakulása [The Formation of Hungarian National Consciousness]. Ed. I. Zimonyi. Szeged: József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoportja.

Tekin, T. (1968). A Grammar of Orkhon Turkic. Hague: Mouton & Co.

Ubiria, G. (2016). Soviet Nation-Building in Central Asia: The Making of the Kazakh and Uzbek Nations. London: Routledge.

Vásáry, I. (2016). Hungarians and Mongols as “Turks”: On the Applicability of Ethnic Names. In: Á. Bollók, G. Csiky & T. Vida (eds), *Zwischen Byzanz und der Steppe: Archäologische und historische Studien Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag / Between Byzantium and the Steppe: Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday: 537–543*. Budapest: Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences.

Wenskus, R. (1961). *Stammesbildung und Verfassung: Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Graz: Böhlau.

Zimonyi, I. (2001). Why Were the Hungarians Referred to as Turks in the Early Muslim Sources? In: L. Károly & É. Kincses-nagy (eds), *Néptörténet: Nyelvtörténet a 70 éves Róna-Tas András köszöntése: 201–212*. Szeged: Szte Btk Altajisztikai Tanszék.

Zimonyi, I. (2003). Bodun und El im Frühmittelalter. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 56: 57–79.